

Csury Balázs

DEMOKRÁCIA KRONOSZ HASÁBAN

JEGYZETEK ÉS TANULSÁGOK A LIGET AKADEMIA 2024-ES ŐSZI SZEMESZTERÉRŐL

2025-02-15 | ESSZÉ

„Mit bánom a híreket én?” Mit bánom az országot, jussát a bandáknak? Mit bánom, a szórt dobogás házverés vagy gépfegyver zaja? „mit számít? én csak az őszre nézek” – mint Babits a különös hírmondót, **úgy mutatta be** Levendel Júlia 1988-ban a Ligetet, az elemzőt, az elmélkedőt, a villogó aktualitások helyett a nyugtalanító igazságok mondóját. 2024-ben, az újrainduló **Liget Akadémia** első beszélgetésén, a Barabás Villa zsúfolásig telt Rendezvénytermében úgy láttam, azóta is van tábora a jelent ismerő, de szemlélődésében a történelem alkalmiságát is elbíró Ligetnek. Az Akadémia első félévét **a magyar demokrácia vizsgálatának szenteltük**, meghívott előadóink Farkas Attila Márton, Lányi András, Tevesz László, és Kicsák Lóránt voltak. A beszélgetéseket utólag rögzítve és tanulmányba rendezve szinte kikerülhetetlen, hogy az Akadémia négy estjét a valóságnál komponáltabbnak ábrázoljam, részben meghamisítva így az alkalmak természetességét, a befejezetlenséget magában hordó párbeszéd jelleget. Az alábbiakban szerepeltetni fogok az eredeti beszélgetéseken túli szempontokat, végigviszek félbe maradt gondolatokat. Ezzel a szerkezeti zártsággal szemben ősszel valójában egyetlen vezérfonalunk a négy vendég négy témája volt: a magyar–oroszl viszony tanulságai a magyar demokráciára, az értelmiség feladatai és dilemmái, itthoni és nemzetközi demokrácia-krízis, és a magyar köztársaság jövője. Igyekeztünk mélyebbre menni a nyilvánvalónál, túl azon, hogy regisztráltuk a jogállami intézmények gyengülését és a közbeszéd torzulását, szerettük volna a tapasztalatokat a politikai elméletben és a történelmi folyamatokban is elhelyezni.

elvetélt nyugati kísérlet

Farkas Attila Márton tavaly márciusi esszéjében ^[1] vette elő az orosz kérdést. A harmadik Orbán-kormány alatt kezdődő keleti orientáció a felszínen filozófiai értékválasztást

nem jelentő érdekszövetség – nem csak azzal működöm együtt, akinek a politikájával egyetértek, az államoknak érdekei vannak, nem barátai, tanítja a reálpolitikus iskola. A keleti nyitás azonban másképp fest az egymást követő Fidesz-kormányok egyre inkább nyugat-ellenes kontextusában. A hivatalos kommunikáció olyan sokszor igazolta a moszkvai mellett az egyéb távol-, és közel-keleti üzleteket az Európai Unió és az Egyesült Államok romlottságával, hogy az utóbbi időben a morális tartalomtól

mentes érdekszövetség gondolatát háttérbe szorította a jobboldali ideológiai szövetség a liberális Nyugattal szemben. Mindez a kortárs szemlélő számára is világos. Ahogy Farkas Attila Márton írta, a keleti nyitás „jóval túlment a kereskedelmi és kulturális kapcsolatokon (...) a keleti nyitás nemcsak (sőt, nem is elsősorban) gazdasági kapcsolatokat jelent, hanem szimpátiát az ázsiai berendezkedésekkel”. A változó hangszerelést a kormányközeli értelmiség és a hivatalos jobboldali közélet-magyarázók megnyilatkozásain látja jól lemérhetőnek. Míg korábban a konzervatív közvélemény a háborús rémtettek és a szovjet elnyomás kontextusában emlékezett az oroszokra, ma uralkodó a nemzetmentő, keresztény, ösztöneiben egészséges Oroszország képe. Egy mandineres publicista augusztusban már keleten vélte felismerni Magyarország kulturális célállomását, mint írja, „még az is lehet, hogy a jövő tankönyveiben ezt az ezer esztendőt csak afféle mellékszálként, a magyarság elvetélt nyugati orientációs kísérleteként fogják tanítani”.

Érdemes mindennapi működésében megvizsgálni a sokat dicsért keleti ország-modellt. A 2006-ban meggyilkolt újságíró, Anna Politkovszkaja írja a 2003-as orosz választásokról: a szaratovi régióban az ellenzéki jelöltek „miután „azonosítatlan támadók” megverték őket, inkább visszaléptek a versengéstől. Egy férfinak pedig, aki a verés után is folytatta a kampányát az Egységes Oroszország egyik prominens jelöltje ellen, kétszer is testrészeket tartalmazó nejlonszatyrot dobtak be az ablakán: előbb valakinek a fülét kapta meg, majd egy kimetszett szívet.”^[2] Mások mellett beszámol még egy arkadai választási megfigyelőről is, akit – miután a választási bizottság forródrótján megpróbált bejelentést tenni egy szervezett csalás miatt – a hajánál fogva rángattak el az urnák mellé helyezett telefontól. A fentiek fényében meglepő lehet, de Vlagyimir Putyin elnök rendszere tagadja, hogy országa diktatúra. Neki mindössze muszáj a nyugati pluralista modellt keleten az orosz valósághoz alkalmaznia.

Farkas Attila Márton

Ha egy nyíltan autoriter rezsim is demokráciának vallhatja magát, az egyértelmű demokrácia definíció hiányában számolnunk kell a demokrácia kiüresedésével. A fogalmi tisztázás egyben lehetőséget nyújt, hogy a nyugati típusú demokrácia mellett érveljünk. A köztársasági rendszer kiindulása és lényege a népuralom, a társadalmi kontroll. Spinoza a legbölcsebb és a legtermészetesebb berendezkedésnek tekinti, mert a közösségi döntés jellemzően megfontoltabb, és közelebb van az ember születése óta meglévő szabadságához. Mint írja, demokráciában az egyén „nem úgy ruházza át természeti jogát másra, hogy neki azután ne legyen beleszólása, hanem azt az egész társadalom többségére ruházza, amelynek ő is egy része.”^[3] Így az emberek, bár a szükségszerűségnek engedelmessé szuverént alkottak maguk fölé, méltóságukban egyenlők maradtak.

fejedelmi önkény

Spinoza érvelését egy gyakorlati szemponttal egészíthetjük ki: a demokrácia a társadalom védelmi berendezése a fejedelmi önkénnyel szemben. Régi

tapasztalat, hogy a szuverén kezében szükségszerűen összpontosuló hatalom könnyen válhat fegyverré a társadalom ellen. A középkori választásos monarchiákban folyton visszaköszön az uralkodó és választói közötti konfliktus a szuverenitás aránytalan elosztása miatt: bár a nemesek választották meg, onnantól az államszervezet minden ereje és legitimitása az élete végéig uralkodó fejedelem oldalán állt. Már a késő-középkori nemesi respublikák előálltak ezért a választói szuverenitás intézményével, aminek lényege, hogy bizonyos kérdésekben csak a nemesek hozzájárulásával lehetett dönteni, így az erre a célra életre hívott nemesi országgyűlés a király megválasztása után is biztosította a választók befolyását.

Ez a rendszer korai formáiban kevésbé volt sikeres: Franciaországban elsorvadt, Magyarországon idővel a partvonalra sodródott, Lengyelországban megbénította és katasztrófába sodorta az ellenőrizni kívánt államot. Egyedül Angliában tudott kiterjesztéssel továbbfejlődni, ahol az angol nagypolgárság beköltözött a szuverenitásba a Lordok Háza mellé, melyet idővel a Képviselőház fontosságban túl is nőtt. A dietális szuverenitás nem bizonyult sikeresnek a szuverén ellenőrzésében, de a népszuverenitás igen: 1649-ben az abszolutista ambíciókat dédelgető, elvileg halálig választott I. Károlyt a parlament lefejeztette, életét és fejedelmi mandátumát egy csapással lezárva. A népszuverenitás alkotóelemei tehát a közösség joga az adott hatalom visszavételére és annak ellenőrzésére, gátak közé szorítására.

A szelídülő korban előbbinek eszköze a választás, utóbbinak a jogállami intézményrendszer. ^[4]

A magyar demokrácia modern válsága, a fenti számon kérő és visszahívó mechanizmusok, vagyis a kormányzati ellensúlyok rendszerének válsága. Ma Magyarországon senki sem hiheti, hogy a kormányfő által vezetett végrehajtó hatalomnak reális intézményi korlátai lennének, akár a kinevezések, akár a döntéshozatal területén. Fleck Zoltán szavaival, eltűnt a különbség a főhatalom birtokosának akarata és a jogi norma kötelezése között. ^[5] Ennek a diszfunkciónak tünetei az Alkotmánybíróság hatáskörének 2010-es csökkentése, az eljárási elveket kikerülő, a négyévenkénti választást leszámítva társadalmi konzultáció nélkül

működtetett törvényhozás, a közigazgatás centralizálása. A demokrácia válsága a jogállam válsága, visszacsúszás a folyamatos társadalmi kontrollból a korai királyságokból ismert korlátlan mandátumrendszerhez: a népszuverenitás kimerül a vezető személyének négyévenkénti újra megerősítésében. Magyarország természetesen nem közép-afrikai banánköztársaság, fél lábbal a törzsi királyságban, hanem egy republikánus és függetlenségi kísérleteiben majdnem mindig sikertelen európai állam, amely válságai során hozzászokott, hogy túl sokra értékeli az erős vezetőt, és túl kevésre saját polgárai belátását.

Lányi András

A válsághoz a kormányzó jobboldal fokozódó politikai ruszofiliája járul, melyben egy kisiklott történelmű illiberális demokrácia találkozik egy kisiklott történelmű posztmodern autokráciával. A magyar állam elbizonytalanodott nyugati karakterében, és a jellegzetesen keleti sértett öngyűlölet jeleit mutatja, utóbbi olyanok munkásságában is megjelenik, mint Pjotr Jakovlevics Csaadajev. Csaadajev tagadja, hogy az orosz nemzet az emberiség szerves része, mint írja, az orosz történelem kezdetben „vad barbárság, azután közönséges babona, majd kegyetlen és megalázó idegen uralom, amelynek szellemét később örökölte a nemzeti hatalom – ez ifjúságunk szomorú története.”^[6] Ivan Iljinnel és Alekszandr Duginnal együtt leválasztja Oroszországot az európai civilizációról, attól értékben jelentősen eltérőnek

állítja be. Az orosz ruszofil gondolkodók eurázsiai küldetéstana a putyini autokrata rendszer legfontosabb ideológiai alapja. A neurotikus, erőszakkal önellentmondásokra kényszerített Csaadajev, és az egyszerűen fasiszta Iljin és Dugin írásaiban az a közös, hogy mind nemzeti krízisekre születtek válaszul. Csaadajev a felvilágosult orosz értelmiség önostorozó identitásválságát fogalmazta meg, miután II. Sándor tisztjeként Párizsban szembesült hazájának nyomorával, Iljinre a cárizmus bukása, Duginra a recesszióval terhelt Jelcin éra volt hatással. Soraikban hisztérikusan tombol a keleti elmaradottság feletti düh és a megbántott felsőbbrendűség tudat reflexe: a Farkas Attila Márton több írásában feltárt progresszivismus és nacionalizmus ellentéte, mely eltérésekkel, de hasonló önpusztító öngyarmatosítással fejlődött ki Magyarországon is. ^[7]

A demokratikus ideált a magyar eszmetörténet valóságával összevetve joggal merül fel az értelmiség felelőssége. A demokratikus társadalom bizalmatlansága az értelmiség felé kikerülhetetlennek tűnik, a csoportattitűdöket vizsgálva mégis érdemes megfigyelni, hogy ez az intellektus-ellenesség azokban a társadalmakban is megnyilvánul, amelyek jellemzően nem ilyen motiváltak a politikai elitekkel szemben. Pedig Lányi András ^[8] szerint az értelmiség közéleti szerepe nemcsak állandó, hanem kívánatos is. Olyan mély filozófiai megalapozottságú konstrukciók esetében, mint a modern állam, törvénytörően szerepet kell kapjanak az elméleti képzettségű szereplők. A humán értelmiség ráadásul elegendő történelmi ismerettel rendelkezik, hogy analógiákat állítson fel, így modellek végtelen forrása legyen a kormányzáshoz. Ezek a materiális körülmények találkoznak a szellemi élet maga táplálta küldetéstudatával is.

értelmiségellenesség

Az értelmiség küldetése a harmadik köztársaságban zátonyra futott. A rendszerváltást az értelmiség felkészületlenül, saját lehetőségeit illető szorongással kezdte és vezérelte, oldalán a traumatikus vereségek hatására közönyt tettető társadalommal. Az elvileg közös rendszerváltás minden hibája utóbb az értelmiségre szállt, amely semmivel sem volt jobban tisztában a nemzetközi folyamatokkal, mint az addig elzárt ország. Az agilisebb és erkölcstelenebb hivatásos politikusok feltűnésével azonnal fel is adták

véleményük szakmai (rendi, osztályszintű) képviselőjét, hogy személyes ellentétek mentén pártok holdudvarához csatlakozzanak. Az értelmiség megszűnt egységes hang lenni, ami a szamizdat-mozgalomban volt, aprópénzre váltották, elvesztegették hatalmukat, idővel pedig hitelességüket is, amikor védelmükbe vették pártjaik vállalhatatlan tetteit. Talán eredetileg sem voltak biztosak államalakító szerepükben, mégis ezzel követték el az írástudók valódi árulását, mert a társadalmat arra tanították, hogy a bűnöket nem kell számonkérni, nincs is, aki számonkérjen. ^[9] Ironikus, hogy ezek a holdudvar-értelmiségek lettek később az elsők, akik értelmiségi túlhatalomról beszéltek. Szelényi Iván és Konrád György ezt az osztályuralomra törő szellemi arisztokráciában, Csurka István a kozmopolita zsidó intelligenciában vélte kimutatni. Lányi szavaival Magyarországon az értelmiségellenesség tisztán értelmiségi találmány. Ezt felhasználva törölte el végül a késő Kádár-korban szerzett sovány pozícióit a profi politika. A pártosodással önmagát felőrlő osztály, amelyet természetes adottságai a demokrácia feletti strázsálásra jelöltek ki, ma nem kívánatos civilnek számít a parlamenti páston, ahogy ezt **Ligeti Miklós és Láncki Tamás vitája** is mutatta.

A Lányi András által leírt pártos attitűd egyik okát talán a passzív társadalom rémületében találhatjuk meg. Lányi elemzését továbbgondolva, a demokrata szellemű értelmiség egyes tagjainak nyilatkozataiban ma is felismerhető a megcsömörlés az apolitikus politikai közösségtől. Maga Bibó is a jobbágynépek történetfilozófiájáról beszél, amikor a politikától se jót, se rosszat nem váró népi mentalitást írja le. A menekülés a direkt kormányzati hatalom reményét megcsillantó pártokhoz csak a rendszerváltó értelmiség egyes tagjainak elrémülése volt a szavazóktól, nem a felelős szellemi osztály magatartása. A felelős értelmiségi épp a pártpolitikus ellentéte: ideológiai zártság helyett a vitában hisz, hízélgés helyett elgondolkodtat. Mindezzel együtt ma is nagy a kísértés a kormánykritikus értelmiség számára, hogy választásokon induljon, vagy legalább pártokhoz csatlakozzon, hiszen a soft power jellegű polgári érdekérvényesítésnek Magyarországon nem létezik sikeres hagyománya. Itt senki sem szuverén, csak a kormány és legfeljebb az árnyékkormány. Szerepének fenti félreértése mellett kimutatható az értelmiség gazdasági süllyedése is: míg a kapitalizmus régebbi, jóléti modelljében és a

konzolidált pártállamban az értelmiségnek biztos megélhetése volt, a 70-es évektől elharapódzó neoliberalizmus alatt a szó hagyományos értelmében piacképtelen értelmiség csak mint tanácsadó, menedzser vagy médiaceleb érvényesülhet. ^[10]

Tevesz László

A válság egyik oka eszerint, hogy partvonalra szorultak a nyilvánosságot és az intézményi szuverenitást működtető szellemi osztály képviselői. De honnan támad a válság? Magyarország és az Európai Unió vitáinak visszatérő kérdése, demokrácia-e Magyarország. Az Unió a jogállami elvek sérelme, a hatalommegosztás és az ellentartó mechanizmusok megrendülése miatt joguralom helyett önkényuralomnak tekinti az Orbán-rendszert, míg a magyar kormány rendszeresen a szabad választásokon elért kétharmados felhatalmazásra hivatkozik. Beszélhetünk válságról, ha minden a kormányzottak egyetértésével történt? Persze, a felek szándékosan elbeszélnek egymás mellett, mintha a jogállamiság és a népakarat egymást kiváltó fogalmak lennének. Ennek a narratívának kulcsszövege a miniszterelnök nagy felzúdulást keltő 2014-es tusnádfürdői beszéde. Ebben Orbán programként jelöli meg

a szakítást a liberális módszerekkel, az ellépést a liberális állameszmétől, a beszéd közepén pedig megjelenik a számunkra legfontosabb gondolat is: az intézményeken nyugvó jogállami demokrácia nem a demokrácia egyetlen, csupán a demokrácia liberális formája, és ami nem liberális, még lehet demokratikus.

a középosztály kudarca

Tevesz László ^[11] világított rá, hogy az intézménydemokrácia nemzetközileg is megfigyelhető talajvesztésének okai a neoliberalis ezredforduló idején keresendők.

Ekkoriban az intézményes liberalizmus piacpárti szerepbe tolódott, szövetséget kötött a gazdasági elittel. A jogállam fogalmával összeforrt liberálisok nem emelték fel szavukat a legalább olyan fontos jóléti állam kimúlásáért, ezért amikor a biztonsági háló nélkül a mélységbe ugró társadalmat összetörte a beköszöntő válság, a közharag a liberális establishment ellen fordult. Az indulatból tőkét kovácsoló magyar és nemzetközi populisták persze ugyanúgy oligarchiát építenek, a szavazói forradalom által megrázott országok egy szimbolikus forradalom minden agresszivitását és felfordulását elszenvedték anélkül, hogy a sorsuk felett bármilyen ágenciát szereztek volna. Az anekdotikus hivatkozás a helyi viszonyokra és a módosított szabályokat kívánó sajátos magyar észjárásra csak ismét az adaptált demokrácia képmutató orosz mintája. A populista előretörés valójában mindenhol a polgárság eszmetörténeti vereségét jelenti. Alistair Henessy nyomán Kovács Gábor írja a latin-amerikai államokról, hogy ezek demagóg diktatúrák iránti kiszolgáltatottságát a középosztály történelmi kudarca okozza. A polgárság képtelen történelmi küldetését betölteni, a polgári forradalmakból származó értékeit társadalmilag dominánssá tenni. ^[12] 2010-től Magyarországon a társadalom gyakorlatilag maga bontotta le a jogállamot.

A 2010 előtti korszak technokrata demokráciakrízise és az azt követő populista demokráciakrízis mind nemzetközi folyamatokba illeszkedtek, nálunk mindössze az utóbbi gyorsabban következett be, siettetve Magyarországot félbemaradt történelmi evolúciója. Míg a nyugat-európai országokban eltérésekkel, de az államfejlődés mindenhol eljutott a törzsi királyságokból a rendi, majd abszolút monarchiába, és végül a polgári demokráciába, Magyarországon az állam polgári karakterét rendre elnyomták, helyette előbb a saját kimúlását több száz évvel késleltető rendi

szisztéma, majd a bolsevik típusú pártállam rendezkedett be. A polgári karakter az önálló, államhatalommal szembeni szuverenitását független megélhetéséből merítő társadalmi rétegek döntő politikai súlyát jelenti. Az önállóság gazdasági dimenzióját a nagybirtok, a latifundium, és a tervgazdaság, politikai dimenzióját pedig a cenzúra és a rendőri terror nyomta el a modern magyar történelem majdnem minden évtizedében. A harmadik magyar köztársaság nehezen tagadható érdemeket szerzett a polgári társadalom gazdasági dimenziójának, a szabadpiacnak pótlásában, bár azt a vad neoliberalizmussal születése pillanatában le is forrázta. Ha figyelmünket a politikai polgárállam felé fordítjuk, a pluralista köztársaság életképtelenségének bizonyítékait találjuk. A jól működő polgári demokráciák legfontosabb mechanizmusainak – a hatalommegosztás, a végrehajtó hatalom ellenőrzése, a politikusok számonkérhetősége – egyike sem működik ma kielégítően, és a társadalom többsége felől erre igényt sem mutatkozik. Kicsák Lóránt^[13] szerint a demokráciakedv hiánya a polgári evolúció egy fontos elemének, az önrendelkezés-élménynek az elmaradásával magyarázható, amely még a harmadik köztársaság megalapításából is ugyanúgy hiányzott, mint a magyar történelem összes korábbi hatalomváltásából.

Bibó István alaptétele, hogy elnyomott közösségeket jellemző uralkodói öntudat és a jobbágyi alázat alaphelyzetének elosztatására a békés megegyezés alkalmatlan. ^[14]

Úr és szolga nem egyezhetnek meg abban, hogy ők a továbbiakban egyenlő emberi méltóságot tulajdonítanak maguknak és a másoknak, mert az addigi szolgák felszabadulása csak az urak ellenében mehet végbe. „Annak az átalakulásnak a során, melynek folyamán alázatos jobbágyokból a maguk méltóságának és egyenlőségének zavartalan tudatában lévő szabad emberek lesznek, az aranykoronának világosan, félreérthetetlenül és elkerülhetetlenül le kell esnie a fejekről, és pedig úgy, hogy a nép, az istenadta nép megérezze ebben az eseményben a maga erejét.” Ez azt jelenti, hogy a társadalom általi rendszerváltoztatás nélkül a demokrácia nem működik, mert a társadalom tagjait a saját sorsuk feletti kontroll élménye emeli valójában alattvalóból állampolgárrá.

forradalmak

A nyugati államokban ez forradalmak útján ment végbe, míg Magyarországon nem volt sikeres forradalom. A különféle hódítók és rezsimek elmúlása külső körülményekből fakadt, azokat legfeljebb a krónikási emlékezet, de a társadalmi tudat sohasem regisztrálta, innen az „egyik úr, mint a másik” mentalitás. Az ilyen közösségeknek nincs igénye a rossz vezetők visszahívására. Kicsák mindennél fontosabbnak tartja a demokrácia tanulófolyamatában a közösségi részvétel első élményeit. A nyugati történelemben sem jellemző, hogy az első ilyen epizód azonnal egészséges demokráciához vezetett, de az általa teremtett önrendelkezési precedens lehetővé tette olyan politikai klímák kialakulását, ahol a társadalom hibáiból is képes volt építkezni. Az ilyen kísérletek Magyarországon esélyt sem kaptak, a politikai osztály megtartotta magán-monopóliumának a közügyeket.

A magyar demokrácia jelen krízisének lezárása csak részben a populizmus meghaladásának függvénye. A populizmus gyökerét jelentő jogállam és népakarat közti konfliktus csak a két tényező találkozásával oldható fel: a népnek magáénak kell éreznie, és magától kell akarnia a politikai liberalizmust, vagyis a demokrácia

győzelmének kulcsa a populista krízis alatti önrendelkezés-deficit betöltése. Ennek híján Magyarország csak demagóg autokráciák és abszolútizmusok számára lesz elérhető, amelyek végveszélybe sodorhatják az ország nyugati kultúráját és az eddig kiharcolt kevés demokratikus alapjogot is. Elcsépelet fordulat, de az eddigi történelem a populistáknak is a többi politikai rezsimhez hasonló elkerülhetetlen bukást jósol. A polgárság feladata nem a várakozás a populista kísérlet összeomlására, hanem a felkészülés, ez pedig az értelmiség szerepének újrafelfedezését teszi szükségessé. Az Akadémia négy eseményén felsorolt körülményeket elemezve most egy új demokrácia-program, a feudalista berögződéseket váltó alternatíva égető igényét találjuk. Az értelmiségnek egy ilyen program kidolgozását kell segítenie, nem árnyékkormányként, hanem szuverén gondolkodóként, ügyelve, hogy a program ezúttal ne technokráciába vezessen, ami csak új válságot ingerelne. A közügyek megjavítása elválaszthatatlan a társadalom mentális állapotának meggyógyításától, ezért a tavaszi szemeszter február 27-én a közösségi lélek dilemmái felé fordul majd. Ősszel a magyar köztársaság helyzetét és jövőjét vizsgáló Akadémia voluntarista szellemi rendszerváltást körvonalazott. Megjegyzendő, ez a modell a történelemben rendszerint kudarcot vall a természetes történeti tendenciákkal szemben. Mostanra azonban nem sok jót várhatunk a tendenciáktól. Szabadon engedve csak elmélyíthetik és beteljesíthetik Magyarország válságát. A javítás, a köztársaság sikeres reformja csak az elmúlt évszázadok folyamataival szembemelve képzelhető el. Bolonddá kell tennünk a történelmet, és ki kell lopnunk a magyar demokráciát Kronosz hasából.

Liget Akadémia | 2024

1. Farkas Attila Márton: „Visszatérés anyácskához – vagy mégsem” Liget, 2024. ↑
2. Poltkovszkaja, Anna: *Orosz napló* (Budapest: Aetheneum 2018). 14–15. ↑
3. Spinoza, Benedictus De: *Teológiai-politikai tanulmány* (Budapest: Osiris 2002). 234–286. ↑
4. Nem megkerülhető a liberalizmus és a nyugati demokráciafogalom összefonódása. Kisebbségvédelem, pluralizmus, joguralom – ez Locke, Montesquieu, Voltaire, Eötvös, Széchenyi és Deák politikai liberalizmusa. ↑
5. Fleck Zoltán: „Az uralkodó jogász kultúra sivársága” *Mozgó Világ*, 2021/ 47. évf. 11. sz. 3–12. ↑
6. Csaadajev, Pjotr Jakovlevics: *Filozófiai levelek egy hölgyhöz* (Budapest: Magyar Helikon 1981) ↑

7. Farkas Attila Márton: „**Miért nincs magyar nacionalizmus?**” Liget 2005. ↑
8. Lányi András: „**El volt tévesztve egész életünk**” Liget 2024. ↑
9. Ezzel kapcsolatban lásd: Körösényi András előadását: A magyar demokrácia problémái 1990–2010 ↑
10. Budai Mátyás: „Refeudalizáció, rendszerváltás, értelmiségi lét és elidegenedés”. *Mérce* 2019. ↑
11. Tevesz László: „**Köztársaság a magasban**”. *Liget* 2024. ↑
12. Kovács Gábor: „**Mi is hát a populizmus?**” Liget 2009. ↑
13. Kicsák Lóránt: „**Hogy húsz év múlva ne ez a...**” Liget 2024. ↑
14. Bibó István: „A demokrácia értelmezése és a forradalom szükségessége körüli zavar” in: Bibó István: *Válogatott tanulmányok* ↑

felső kép | Horn Fanni